

Biến đổi tín ngưỡng Néak Tà của người Khmer Nam Bộ: Sự trở lại của hình tượng Rishi và thần Shiva trong đạo Bà La Môn*

Phan Anh Tú**

Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn Thành phố Hồ Chí Minh

Ngày nhận bài: 26/07/2021, ngày gửi phản biện: 26/07/2021, ngày duyệt đăng: 25/09/2021

Néak Tà là tín ngưỡng dân gian của người Khmer Nam Bộ liên quan đến môi trường sinh thái, đất trồng và vùng cư trú. Theo nguyên tắc truyền thống, Néak Tà được người Khmer thờ cúng bằng những hòn đá thiêng tìm thấy trong môi trường tự nhiên. Tuy nhiên, từ thập niên 1990, tín ngưỡng Néak Tà chịu nhiều biến đổi. Từ những hòn đá, người Khmer đã phát triển thành Néak Tà nhân hình như một phong trào phục hưng các hình tượng cổ xưa của đạo Bà La Môn. Bài viết là kết quả nghiên cứu thực địa tại hai tỉnh Trà Vinh và Bình Phước từ ngày 10-30/3/2020. Nội dung nhằm phân tích quá trình biến đổi của tín ngưỡng Néak Tà, lý giải nguyên nhân và ý nghĩa của hình tượng Néak Tà nhân hình trong đời sống xã hội của người Khmer hiện nay.

Từ khóa: Hình tượng Néak Tà nhân hình, Khmer, Nam Bộ, tín ngưỡng dân gian

Mở đầu

Người Khmer Nam Bộ sinh sống chủ yếu tại địa bàn 5 tỉnh, thành thuộc vùng Đồng bằng sông Cửu Long, bao gồm tỉnh Trà Vinh, Sóc Trăng, An Giang, Kiên Giang và thành phố Cần Thơ. Tuy nhiên, cũng có một bộ phận nhỏ người Khmer cư trú tại hai tỉnh Bình Phước và Tây Ninh thuộc miền Đông Nam Bộ. Theo số liệu Tổng điều tra dân số và nhà ở năm 2019, có 1.319.652 người Khmer sinh sống tại Nam Bộ, phân bố thành 323.688 hộ gia đình ở vùng Đồng bằng sông Cửu Long và 73.152 hộ ở miền Đông Nam Bộ (Tổng cục Thống kê, 2019, tr.44). Tại Đồng bằng sông Cửu Long, người Khmer phân bố đồng nhất là ở hai tỉnh Trà Vinh (huyện Trà Cú, Châu Thành, Tiểu Cần, Cầu Ngang, Cầu Kè, thành phố Trà Vinh) và tỉnh Sóc Trăng (huyện Vĩnh Châu, Mỹ Xuyên, Mỹ Tú, Long Phú, Thạnh Trị, thành phố Sóc Trăng).

Trong bài viết này, tác giả chọn hai điểm nghiên cứu chính là tỉnh Trà Vinh và Bình Phước. Đây là hai địa phương nằm trên hai khu vực địa hình miền Tây (Trà Vinh) và miền Đông Nam Bộ (Bình Phước) - nơi người Khmer sinh sống tập trung, thể hiện nét văn hóa truyền thống rõ nét, đặc biệt là vấn đề biến đổi văn hóa trong tín ngưỡng thờ Néak Tà.

* Nghiên cứu được tài trợ bởi Đại học Quốc gia Thành phố Hồ Chí Minh trong khuôn khổ Đề tài mã số C2019-18b-07.

** phananhtu@hcmussh.edu.vn

1. Nguồn gốc của tín ngưỡng Néak Tà

Néak Tà hay còn gọi là Louk Tà, là vị thần đảm trách nhiều chức năng liên quan đến tự nhiên như đất đai, sông suối, rừng cây, núi đồi, ruộng rẫy, bến thuyền, chỗ cư trú, gò mồi và cây đại thụ. Tuy nhiên, chức năng quan trọng và gắn bó sâu đậm nhất với đời sống nông nghiệp của người Khmer là: Néak Tà được xem là thần đất, thổ công cai quản đất đai và xóm làng. Chức năng này có nét tương đồng với tín ngưỡng thờ thành hoàng của người Việt. Néak Tà bắt nguồn từ tín ngưỡng sùng bái thiên nhiên và các hiện tượng huyền bí trong tự nhiên mà người Khmer không lý giải được. Dấu vết nhiên thần của Néak Tà ngày nay có thể nhận ra khi tín ngưỡng này thường liên quan tới các loài cây lớn gắn liền với không gian sinh sống của người Khmer như cây trôm (*Sterculia foetida*/ ឆើមរតន៍, *daeum samrong*), cây bồ đề (*Ficus religiosa*/ ឆើមរតន៍, *daeum bot*), cây me (tamarind trees/ ឆើមរតន៍, *daeum ompil*) (Guillou, 2012, p.20). Ngôi miếu thờ Néak Tà thường được dân làng xây dựng phía dưới những tán cây đại thụ như vậy. Mặc dù có nguồn gốc từ thiên nhiên nhưng lâu dần Néak Tà lại được người Khmer đồng hóa thành tín ngưỡng thờ tổ tiên hay thờ cúng những người có công dựng làng lập xóm (srok). Tại các địa phương như xã Long Trường, xã Ngọc Biên, xã Tân Hiệp, xã Tân Trung Giồng A và B (huyện Trà Cú, tỉnh Trà Vinh), người Khmer có thói quen gọi Néak Tà là Louk Tà. Tên gọi này tương tự như cách gọi Néak Tà hiện nay của người Khmer ở Campuchia. Chữ Louk Tà trong tiếng Khmer nghĩa là ông cụ hay cụ già - một cách gọi thể hiện lòng tôn trọng của cộng đồng dành cho những bậc cao niên, người lớn tuổi có uy tín trong làng. Cách gọi này về mặt tín ngưỡng cho thấy người Khmer xem Néak Tà là vị thần có công đối với dân làng và đồng hóa Néak Tà với con người; thể hiện chuyển đổi nhận thức của người Khmer xem Néak Tà là nhân thần hoặc nhân vật trong truyền thuyết; nhấn mạnh tính chất đồng hóa tín ngưỡng Néak Tà với những bậc tổ tiên, những người có công trong quá trình tạo dựng cộng đồng, xóm làng hay vùng đất.

Xuất phát từ tự nhiên, Néak Tà đại diện cho sức mạnh thiên nhiên luôn biến đổi không ngừng. Vì vậy mà Néak Tà thường không có hình dáng rõ ràng. Việc thờ cúng được thể hiện qua vật trung gian là những hòn đá cuội mà người Khmer nhặt được ngoài đồng. Đá thể hiện cho nhận thức của người Khmer về tính bền vững của thiên nhiên và việc thờ cúng cũng nhằm thỏa mãn lòng mong cầu của con người là thiên nhiên đừng biến đổi quá nhanh. Đồng thời, đá được xem là một loại vật thiêng xuất phát từ yếu tố sinh thái của miền Tây Nam Bộ. Do đặc điểm địa lý của vùng đồng bằng, đá rất hiếm thấy. Trong quá trình lao động sản xuất, người Khmer bắt gặp một vài hòn đá cuội nằm rải rác trong tự nhiên, trên mặt ruộng, trên giồng đất, trong vườn nhà hay dưới những con sông cạn dòng vào mùa khô. Họ tin là Néak Tà đã hiện lên thế gian để giúp dân làng cuộc sống ấm no. Nếu tìm thấy số lượng lớn các hòn đá, họ sẽ lựa chọn những hòn đẹp, thường là hòn cuội, mang đến một vị trí thích hợp như chỗ rậm rạp ở cuối làng, ngã ba đường, góc ruộng, trên gò cao hay dưới một tán cây đại thụ rồi lập một ngôi miếu đơn sơ để thờ cúng. Người Khmer quen gọi chỗ ấy là miếu Néak Tà hay nhà Louk Tà. Những hòn đá to tượng trưng cho Néak Tà, những hòn nhỏ đại diện cho binh lính của ông. Tập tục thờ cúng Néak Tà là một truyền thống của người Khmer tồn tại song hành cùng Phật giáo Nam tông; ở đâu có người Khmer sinh sống thì ở đó phải có miếu thờ Néak Tà.

2. Biến đổi của tín ngưỡng Néak Tà

2.1. Louk Tà Ấy Sây - hình tượng ẩn sĩ Bà La Môn giáo trong các ngôi miếu Néak Tà

Theo tập tục truyền thống, việc thờ Néak Tà của người Khmer thể hiện bằng những hòn đá cuội với nhiều kích cỡ khác nhau. Tuy nhiên, từ đầu thập niên 1990, người Khmer bắt đầu dựng tượng Néak Tà tại các ngôi miếu ở tỉnh Trà Vinh. Theo kết quả khảo sát của chúng tôi vào tháng 3/2020, hầu hết các ngôi miếu tại thành phố Trà Vinh và các huyện trong tỉnh đã được người dân dựng tượng hoặc vẽ hình Néak Tà ở ngay vị trí thờ cúng. Cụ thể như miếu Néak Tà tại khóm 1 (phường 7), khóm 4 (phường 8) thành phố Trà Vinh; ấp Quy Nông A, Quy Nông B (xã Hòa Lợi) huyện Châu Thành; ấp Nô Công (xã Thuận Hòa) huyện Cầu Ngang; ấp Rạch Bót (xã Ngoc Biên), ấp Long Hiệp (xã Tân Hiệp) huyện Trà Cú...

Trong số các nhân hình của Néak Tà, hình tượng Ấy Sây (អ៊ែស៊ែ /Ey Sey) hay còn gọi là Louk Tà Ấy Sây chiếm đa số. Phong vấn của chúng tôi cho thấy, việc dựng tượng Ấy Sây xuất phát từ việc dân làng xin tư vấn từ các nhà sư về phương thức tạo dựng hình tượng Néak Tà, và Louk Tà Ấy Sây là lựa chọn phổ biến được các nhà sư Khmer đề xuất. Người Khmer đã trải qua một thời gian dài chịu ảnh hưởng bởi đạo Bà La Môn, ngày nay đã được chuyển thành Hindu giáo. Khi Phật giáo Nam tông thịnh hành vào thế kỷ XIV, Bà La Môn vẫn còn tồn tại như một di sản tinh thần của người Khmer. Ấy Sây là ẩn sĩ hay những bậc đạo sư (Guru) tu khổ hạnh theo Bà La Môn giáo thời xưa. Chữ Ấy Sây có nguồn gốc từ chữ Rishi nhằm chỉ những tu sĩ khổ hạnh để râu và tóc dài, sống ẩn cư trong vùng rừng núi Himalaya của Ấn Độ. Ấy Sây hay Rishi sẽ lia bỏ gia đình, tu hành khổ hạnh bằng hình thức nhịn ăn và thiền định. Họ được xem là những bậc đạo sư sở hữu thần thông, có thể thấu thị thể gian từ trong rừng sâu và tiên đoán được vận mệnh, tương lai của con người.

Trước khi dựng tượng như một phong trào chuyển đổi tín ngưỡng Néak Tà bắt đầu từ thập niên 1990, người Khmer đã biết đến hình tượng ẩn sĩ (Ấy Sây/Rishi) qua các loại hình nghệ thuật truyền thống. Việc tái hiện cuộc đời hành đạo của Đức Phật Thích Ca thông qua bộ tranh vẽ tường trong chánh điện của các ngôi chùa Phật giáo Nam tông Khmer là một quy chuẩn bắt buộc của hệ phái này. Trong đó, những bức vẽ về chuyện Thích Ca tầm đạo luôn hiện diện bên cạnh những ẩn sĩ Bà La Môn giáo trong thời kỳ đầu tu tập của Ngài. Một loại hình nghệ thuật khác của người Khmer thể hiện hình tượng ẩn sĩ Bà La Môn giáo có nguồn gốc từ sử thi *Riêm-kê*, một phiên bản của sử thi *Rāmāyaṇa* (रामायण) ở Ấn Độ do đạo sĩ Valminki sáng tác vào khoảng thế kỷ thứ III-IV trước Công nguyên. Những đạo sĩ này sống ẩn cư trong rừng và chỉ có những nhân vật đặc biệt của sử thi mới gặp được họ. Những cuộc gặp gỡ này xuất phát từ những nhân duyên và nghiệp lực trong cuộc đời của các nhân vật sử thi. Bản *Riêm-kê* của người Khmer mô tả hình tượng ẩn sĩ xuất hiện trong suốt chiều dài của cốt truyện và gắn liền với cuộc đời của Preah Riêm, tức hoàng tử Rama, một hóa thân của thần Vishnu. Qua sử thi *Riêm-kê*, chúng tôi thống kê được những ẩn sĩ tiêu biểu như sau:

Ấy Sây Vih Sva Mit, thầy của Preah Riêm và Preah Lặc;

Ấy Sây Mah Tong, đạo sĩ của khu rừng Mah Tong;

Ấy Sây Pear, đạo sĩ đã cho Preah Riêm, Preah Lặc và nàng Sây-Đa tá túc khi cả ba bị đuổi vào rừng;

Ấy Sây Têp, đạo sĩ chỉ đường cho Preah Riêm và Preah Lặc và nàng Sây-Đa;

Ấy Sây Muh Ny, đạo sĩ chỉ đường cho khi thần Hanuman đến xứ Lanka (Sang Sét, 2012, tr.169-250).

Trong nghệ thuật diễn tuồng của người Khmer, hình tượng ẩn sĩ được tái hiện đầy đủ nhất qua vở diễn *Nàng Sây-Đa (Sita)*. Người Khmer rất ưa chuộng loại hình sân khấu diễn tuồng mà họ gọi là nghệ thuật Dù-kê. Tuy nhiên, một loại hình nghệ thuật truyền thống khác đã mang hình tượng ẩn sĩ đến với người

Khmer một cách sâu đậm hơn, đó là Rô-băm. Trong loại hình nghệ thuật múa dân gian này, các diễn viên Khmer đều đeo mặt nạ để thể hiện các nhân vật trong sử thi *Riêm-kê*, ngoại trừ hai nhân vật Preah Riêm (Rama) và Sây-Đa (Sita) thì hóa trang bằng cách trang điểm và mặc trang phục. Hình tượng ả sĩ Ấy Sây/Rishi được diễn viên hóa trang bằng cách đeo mặt nạ một cụ già, râu dài, tóc trắng búi cao. Ấy Sây/Rishi mặc trang phục trắng, tay chống gậy, khi diễn xuất thường nhảy múa cùng với chằn (Yeay/Yaksa), khỉ thần (Hanuman) và Yeay Pinh Puôn (Yaksi). Do tính chất phổ quát của Rô-băm trong cộng đồng và thời lượng biểu diễn kéo dài trong các nghi lễ nên có thể nhận định rằng chính Rô-băm đã mang hình tượng ả sĩ Bà La Môn giáo (Ấy Sây/Rishi) đến với người Khmer và ảnh hưởng đến phương thức tạo hình các pho tượng Néak Tà.

2.2. Louk Tà Ấy Sô - ả sĩ song hành cùng Ấy Sây

Ngoài Ấy Sây là hình tượng ả sĩ hay đạo sĩ Bà La Môn phổ biến trong tín ngưỡng thờ Néak Tà hiện nay, người Khmer còn đồng hóa Néak Tà với hình tượng Ấy Sô của đạo Bà La Môn. Ấy Sây và Ấy Sô là một cặp đôi Néak Tà được dựng tượng hay vẽ hình phổ biến nhất hiện nay trong cộng đồng người Khmer Nam Bộ. Ấy Sô (អ៊ែសូ/Ey So) bắt nguồn từ chữ Īsāna (ईशान) nhằm chỉ hóa thân cao nhất của thần Shiva trong vai trò là Đấng tạo hóa (Creator). Trong tiếng Khmer, thần Shiva được gọi bằng cái tên đầy đủ là Preah Ấy Sô (ប្រះអ៊ែសូ). Tuy nhiên, trong phạm vi của tín ngưỡng Néak Tà, người Khmer chỉ xem Ấy Sô là một ả sĩ Bà La Môn giáo có vai trò tương đương như Ấy Sây. Trong phong cách tạo hình, Ấy Sây được thể hiện với khuôn mặt nhân từ, râu tóc và trang phục đều màu trắng; còn Ấy Sô được thể hiện với khuôn mặt hung tợn và khắc khổ, dùng da hổ làm trang phục và mũ đội đầu. Linh vật đi kèm với Ấy Sô là một con hổ. Phương thức tạo hình phổ biến hiện nay là ả sĩ Ấy Sô ngồi thiền định bên dưới một tán cây đại thụ, một con hổ lớn đứng bên cạnh thần hoặc Ấy Sô tựa lưng vào hổ.

Cả hai hình tượng Louk Tà Ấy Sây và Ấy Sô đều xuất phát từ nhà chùa và được lý giải là biểu trưng cho hai mặt thiện - ác của cuộc sống. Ấy Sây và Ấy Sô đều được tin là những ả sĩ thần thánh, có quyền năng chi phối thiên nhiên và cuộc sống thường nhật của người Khmer. Các nhà sư Khmer cho rằng Ấy Sây và Ấy Sô là những người tu hành theo giáo phái khổ hạnh, quyền năng cao nhất mà họ đạt là chi phối tự nhiên và đoán định thời tiết. Bản thân các nhà sư Khmer không xác định một cách rõ ràng xem Ấy Sây và Ấy Sô có phải là những đạo sĩ Bà La Môn hay không. Trong cuộc phỏng vấn của chúng tôi tại một chùa Phật giáo Nam tông Khmer ở huyện Trà Cú, sư cả Thạch SV và ông Thạch T (Trưởng ban Quản trị chùa) đều xác nhận rằng, “*Louk Tà Ấy Sây là ả sĩ tu hành đạt đạo, ông biết chuyện quá khứ và tiên đoán vụ mùa, thời tiết cho người Khmer. Thờ Ấy Sây là dân chúng sẽ được Tà hộ trì gặp thời tiết thuận lợi, vụ mùa bội thu, đời sống hạnh phúc, con sóc an lành không bị dịch bệnh, trâu bò, gia súc cũng đều được như vậy. Hàng năm, trước lễ Chol Chnam Thmay (Lễ mừng năm mới), dân sóc đến chùa tổ chức cúng Ấy Sây rất long trọng. Tổ chức đám rước diễu hành ba vòng quanh chùa, sư cả ra miếu tụng kinh cho Ấy Sây nghe, chỉ có lễ cúng Louk Tà Ấy Sây trong chùa, sư cả mới tham dự, còn cúng Tà ngoài ấp, bà con dân sóc tự lo liệu, sư không ra dự*”¹.

2.3. Dấu ấn của thần Shiva trong hình tượng Ấy Sây và Ấy Sô

¹ Thông tin theo Biên bản phỏng vấn sư cả Thạch SV, 40 tuổi và ông Thạch T, 70 tuổi, cư ngụ tại ấp Long Hiệp, xã Tân Hiệp, huyện Trà Cú, tỉnh Trà Vinh. Thực hiện lúc 10 giờ sáng, ngày 10/3/2020.

Trong tín ngưỡng Néak Tà nhân hình của người Khmer hiện nay, hình tượng Louk Tà Ấy Sây và Ấy Sô thể hiện cho hai khía cạnh ban phúc và trừng phạt của một vị thần. Ấy Sây kiểm soát chu kỳ vận hành của thời tiết và thiên nhiên; thần cũng được tin là có phép thuật làm thuốc cứu người. Ấy Sô là ẩn sĩ tu hành trong rừng sâu, chuyên tu luyện phép thuật và võ thuật thần bí; thần cũng được tin là đã sử dụng võ nghệ để đánh đuổi ma quỷ và dạy võ cho người Khmer bảo vệ thôn xóm. Đối với con người, Ấy Sô còn kiêm chức trách trừng phạt những kẻ phạm tội với thiên nhiên và loài người. Xét trong tín ngưỡng Bà La Môn, có thể nhận định rằng hai vị thần Ấy Sây và Ấy Sô là biểu trưng cho hai đặc tính đối lập của thần Shiva, hủy diệt và tái sinh, nhân từ và trừng phạt. Ấy Sây thiên về lòng nhân từ của Shiva và trong vai trò nắm giữ sức mạnh tái sinh; Ấy Sô thiên về sự trừng phạt của Shiva, thể hiện cho sức mạnh hủy diệt nhằm duy trì các mối quan hệ cân bằng giữa con người và tự nhiên.

Như vậy, dù có nguồn gốc từ ẩn sĩ Bà La Môn giáo trong sử thi *Riêm-kê* hoặc biến đổi từ hình tượng thần Īsāna (Preah Ấy Sô) - hóa thân cao nhất của thần Shiva, nhưng cả hai vị Louk Tà đều thể hiện cho những đặc tính hợp nhất của thần Shiva là nhân từ và trừng phạt, hay hủy diệt và tái sinh. Trong cách hiểu đơn giản của người Khmer, họ cho rằng Ấy Sây tượng trưng cho y thuật, nghĩa là chữa bệnh, cứu giúp, ban phúc và hành thiện. Ấy Sô tượng trưng cho võ thuật, tức quyền năng và phép thuật để đánh đuổi ma quỷ, trừng phạt cái ác và mục đích cuối cùng của Ấy Sô là duy trì trật tự của vũ trụ, duy trì chu kỳ sinh tồn và hủy diệt của tự nhiên.

Trong phạm vi tín ngưỡng của người Khmer, Ấy Sây được thờ phổ biến hơn Ấy Sô. Ấy Sây cũng phối thờ cùng với Yeay Mao (Bà Đen), một biến thể của hình tượng nữ thần Parvati hay Uma trong văn hóa dân gian Khmer Nam Bộ (Phan Anh Tú, 2016, tr.320). Tại ngôi miếu thờ Néak Tà nằm ở góc Đông Bắc của Ao Bà Om², chúng tôi nhận thấy có hình tượng Louk Tà Ấy Sô (thần Shiva) được phối thờ cùng với một người vợ của thần có thể là Yeay Mao (Bà Đen) nhưng hình tượng bộ đôi này chỉ xuất hiện trong khoảng thời gian từ thập niên 1990 đến nay (Phan Anh Tú, 2016, tr.320-321). Cách gọi đơn giản của người Khmer ở địa phương dành cho đôi vợ chồng Néak Tà này là Louk Tà (ông cụ) và Louk Yeay (bà cụ), và đồng hóa họ thành đôi vợ chồng thần linh biểu trưng cho bậc tổ tiên, ông bà ngày xưa. Người có công với dân Khmer nên con cháu đời nay lập miếu, dựng tượng để thờ cúng. Đương nhiên, ngôi miếu Louk Tà tại Ao Bà Om cũng nằm cạnh chùa Angkor Borei Raja (chùa Ấng), và hình tượng Louk Tà (ông cụ) được thờ ở trong miếu không có sự khác biệt gì so với pho tượng Louk Tà được thờ trong chùa. Trong phạm vi không gian của ngôi miếu và ngôi chùa, hình tượng Louk Tà được người dân tạo dựng ít nhiều cũng chịu ảnh hưởng từ ý kiến tư vấn của các nhà sư.

3. Nguyên nhân trở lại của hình tượng Rishi và thần Shiva trong tín ngưỡng Néak Tà của người Khmer Nam Bộ

Việc dựng tượng Néak Tà khởi điểm từ các vùng đô thị hoặc vùng ven đô, nơi không còn tồn tại môi trường sinh thái truyền thống của người Khmer do quá trình đô thị hóa. Người Khmer không thể tìm thấy những hòn đá tự nhiên trong các khu phố đông đúc mà trước đây từng là đồng ruộng. Một số người Khmer sống gần các ngôi miếu Néak Tà đã bổ sung nguồn đá bằng những loại đá xây dựng mà họ nhặt được trên

² Ao Bà Om là di tích tôn giáo và thắng cảnh thiên nhiên của tỉnh Trà Vinh, tọa lạc tại khóm 3, phường 8, thành phố Trà Vinh.

các con đường. Hành động này khiến cho những người lãnh đạo cộng đồng không mấy hài lòng. Thêm nữa, đã có sự biến đổi của môi trường xã hội mà cụ thể là xuất hiện hành động sở hữu cá nhân những hòn đá thiêng trong miếu Néak Tà khi một số người di dân đến sinh sống gần các ngôi miếu. Tất nhiên, họ không phải là người Khmer. Họ cũng có xu hướng tiếp nhận tín ngưỡng Néak Tà của người Khmer nhưng lại theo quan điểm riêng của họ. Những người di dân có thói quen chiếm lấy các hòn đá thiêng trong miếu Néak Tà mang về nhà thờ cúng, biến vật thiêng thuộc tín ngưỡng cộng đồng của người Khmer thành tín ngưỡng tại gia của họ. Mục đích của hành vi chiếm hữu đá thiêng là nhằm cầu mong Néak Tà giúp họ tài lộc như trúng số đề, trúng vé số độc đắc hoặc gặp được vận hội lớn trong kinh doanh. Hành động chiếm hữu đá thiêng khiến cho số lượng đá cổ, đá đẹp voi dần trong các ngôi miếu Néak Tà mà người Khmer lại không có nguồn đá tự nhiên để thay thế do điều kiện sinh thái và môi trường sống giờ đây đã chịu nhiều biến đổi.

Néak Tà là tín ngưỡng chung của cộng đồng người Khmer, phạm vi ảnh hưởng ít nhất là một ngôi làng. Tuy nhiên, do quá trình đô thị hóa, những ngôi làng của người Khmer cũng dần bị thu hẹp. Nhiều ngôi miếu Néak Tà đã không còn nằm trong không gian văn hóa của người Khmer. Chính vì vậy, cộng đồng đã giao những ngôi miếu này cho nhà chùa quản lý. Điều này xuất phát từ việc người Khmer xem Phật giáo Nam tông và chư tăng Khmer là một hệ thống sức mạnh mềm có khả năng bảo vệ niềm tin, tín ngưỡng và văn hóa của họ. Các nhà sư Khmer đã đồng hóa Néak Tà thành một vị thần hay chư thiên trong Phật giáo. Cụ thể là phần nhiều các chùa Khmer ở tỉnh Trà Vinh đều dựng miếu thờ Néak Tà trong khuôn viên chùa, gọi là Néak Tà Wat (ông Tà chùa). Đặt dưới nhãn quan của Phật giáo thì việc thờ cúng phải xuất phát từ hình tượng, phổ quát nhất là hình tượng Đức Phật Thích Ca Mâu Ni. Hơn nữa, nhà sư thường có nhận định mang tính chiến lược hơn cộng đồng. Trong các ngôi miếu Néak Tà do nhà chùa quản lý hoặc chịu ảnh hưởng từ chùa Khmer thì việc chư tăng chủ trương dựng tượng Néak Tà có thể xem là một giải pháp nhằm thay thế cho số đá thiêng đang bị mất dần trong các ngôi miếu. Hơn nữa, khi dựng tượng Néak Tà, nhà chùa phải tổ chức nghi lễ, bố cáo với toàn thể cộng đồng và xác lập tính thiêng cho pho tượng. Người Khmer và các tộc người khác sống xung quanh miếu tin rằng Néak Tà thật sự đã nhập vào pho tượng. Bên cạnh nghi lễ đọc kinh Phật giáo, nhà sư Khmer còn thực hiện những nghi thức thần bí như một giải pháp có tính răn đe những kẻ có ý đồ mạo phạm thần linh. Khi thấy pho tượng hiện diện trong miếu và một hệ thống nghi lễ gắn kết, người dân địa phương sẽ thêm lòng kính trọng. Đồng thời, pho tượng cũng sẽ là vật thiêng cố định, không ai dám đánh cắp về thờ cúng tại gia như những hòn đá. Pho tượng Néak Tà cũng giúp người Khmer tăng thêm tính oai nghiêm của thần linh, xác định không gian thiêng cho ngôi miếu. Nhà sư Thạch T cho rằng, *“Muốn người dân sùng kính, tôn vinh một vị thần thì trước hết vị thần ấy phải có hình dạng rõ ràng. Nó thể hiện cho quyền lực của vị thần, tạo nên tính thiêng cho vị thần. Có như vậy, mới xây dựng được lòng tôn kính của mọi cộng đồng”*³.

Theo cuộc phỏng vấn của chúng tôi dành cho hai vị sư tại những ngôi chùa có quản lý miếu Néak Tà, họ lý giải rằng việc dựng tượng Néak Tà là nhằm giáo dục ý thức kính trọng bậc tiền nhân cho người Khmer. Sư cả chùa Long Trường (huyện Trà Cú, tỉnh Trà Vinh) và sư cả chùa Chà Là (huyện Lộc Ninh, tỉnh Bình Phước) sống cách xa nhau 400 km, không quen biết nhau nhưng có đồng quan điểm về tín ngưỡng Néak Tà. Cả hai đều nhận định rằng, cần phải dựng tượng Néak Tà và bảo lưu những hòn đá cổ mà trước đây người Khmer đã mang vào thờ cúng trong miếu. Họ cho rằng, người Khmer hiện nay và các thế hệ con cháu mai sau phải biết hình dạng của Néak Tà; vì Néak Tà là thần cai quản đất đai, là bậc tổ tiên của

³ Thông tin theo Biên bản phỏng vấn sư cả Thạch T, 42 tuổi, cư ngụ tại ấp Chà Là, xã Lộc Thịnh, huyện Lộc Ninh, tỉnh Bình Phước. Thực hiện lúc 9 giờ sáng, ngày 20/3/2020.

dân làng với cách gọi là Luok Tà. Một vị thần quan trọng như vậy thì phải có hình dạng cụ thể để ngày sau người Khmer còn biết hình dạng của tổ tiên; bởi vì hình dạng đó sẽ xác định tính thiêng hay không thiêng của Néak Tà⁴. Nếu thờ Néak Tà chỉ thể hiện bằng những hòn đá, cộng thêm truyền thuyết dân gian kể về việc trẻ chăn trâu có thể mang Néak Tà đi khỏi miếu, ném Néak Tà xuống nước, thời gian sau Néak Tà tự bò về thì sẽ không còn sự oai nghiêm của Néak Tà nữa. Theo đó, người lớn cũng sẽ mang Néak Tà đi, với quan điểm lý giải rằng mang Néak Tà về nhà là để thờ cúng, chứ họ đâu ném Néak Tà ra đường mà lại sợ thần trừng phạt⁵. Hơn nữa, hiện nay, nhiều ngôi miếu Néak Tà nằm trong khu vực đô thị, vùng nông thôn cũng đã được hiện đại hóa theo chương trình xây dựng nông thôn mới, không còn trẻ chăn trâu gắn với tín ngưỡng Néak Tà như trước đây. Vì vậy, tính thiêng của Néak Tà cũng phải biến đổi. Hành động dựng tượng là một cách thực hành tín ngưỡng Néak Tà tốt nhất hiện nay. Pho tượng hiện diện trong ngôi miếu Néak Tà sẽ khiến cho cộng đồng đa tộc người phải phân biệt và xác định không gian thiêng của người Khmer, đòi hỏi họ phải thể hiện lòng tôn trọng. Ngoài pho tượng thì các ngôi miếu Néak Tà đều xây dựng theo phong cách kiến trúc Khmer. Sự hợp thành của hai đặc điểm - pho tượng và kiến trúc - sẽ giúp không gian thiêng của ngôi miếu Néak Tà nổi bật lên như một nét đặc sắc của văn hóa Khmer Nam Bộ. Qua đó, có thể đánh giá hành động dựng tượng là một chiến lược định hướng về mặt tín ngưỡng và giá trị tinh thần của các nhà sư Khmer đối với cộng đồng trong bối cảnh đời sống kinh tế thị trường hiện nay.

Kết luận

Néak Tà là tín ngưỡng dân gian gắn liền với lịch sử hình thành của ngôi làng Khmer ở Nam Bộ. Bắt nguồn từ tín ngưỡng thiên thần gắn với đặc điểm sinh thái, vị trí địa lý và hoạt động nông nghiệp của các ngôi làng Khmer, Néak Tà đã biến đổi dần theo quá trình phát triển của xã hội vùng Nam Bộ. Từ thập niên 1990, điều kiện kinh tế phát triển cùng với sự biến đổi lớn về không gian sinh tồn và mối quan hệ văn hóa giữa các tộc người trong các khu cư trú truyền thống của người Khmer đã dẫn đến những biến đổi quan trọng về mặt nhận thức đối với tín ngưỡng Néak Tà. Các ngôi chùa Phật giáo Nam tông Khmer dần được cộng đồng ủy nhiệm quản lý các ngôi miếu Néak Tà tại các vùng đô thị hoặc ven đô - nơi đang diễn ra quá trình cư trú đan xen giữa các tộc người. Việc dựng tượng Ấy Sây và Ấy Sô là một giải pháp mà chư tăng Khmer thực hiện nhằm thay thế những hòn đá biểu trưng cho Néak Tà đang bị mất dần do những biến đổi lớn trong môi trường sinh thái và môi trường xã hội. Dựng tượng kết hợp với thực hành nghi lễ cũng là giải pháp xây dựng ý thức nhớ về cội nguồn, tổ tiên mà các thế hệ người Khmer ngày nay cần phải thực hiện. Trên hết là ý thức quay về với chủ nghĩa khổ hạnh như một hệ giá trị tinh thần, làm nên sự thành công cho mỗi người Khmer sống trong xã hội hiện đại. Chủ nghĩa khổ hạnh sẽ được các nhà sư củng cố để trở thành sức mạnh tinh thần giúp người Khmer đối mặt với những áp lực của cuộc sống mưu sinh đầy khó khăn hiện nay. Việc thờ Néak Tà nhân hình đã đánh dấu một bước tiến mới trong nhận thức của người Khmer về tín

⁴ Thông tin theo Biên bản phỏng vấn sư cả Thạch SV, 40 tuổi, cư ngụ tại ấp Long Hiệp, xã Tân Hiệp, huyện Trà Cú, tỉnh Trà Vinh. Thực hiện lúc 10 giờ sáng, ngày 10/3/2020.

Thông tin theo Biên bản phỏng vấn sư cả Thạch T, 42 tuổi, cư ngụ tại ấp Chà Là, xã Lộc Thịnh, huyện Lộc Ninh, tỉnh Bình Phước. Thực hiện lúc 9 giờ sáng, ngày 20/3/2020.

⁵ Thông tin theo Biên bản phỏng vấn sư cả Thạch SV, 40 tuổi cư ngụ tại ấp Long Hiệp, xã Tân Hiệp, huyện Trà Cú, tỉnh Trà Vinh. Thực hiện lúc 10 giờ sáng, ngày 10/3/2020.

Thông tin theo Biên bản phỏng vấn sư cả Thạch T, 42 tuổi, cư ngụ tại ấp Chà Là, xã Lộc Thịnh, huyện Lộc Ninh, tỉnh Bình Phước. Thực hiện lúc 9 giờ sáng, ngày 20/3/2020.

nguồn truyền thống của họ. Thông qua hình tượng Néak Tà, người Khmer đã xác lập một hình thái sức mạnh tinh thần củng cố nhận thức về nguồn cội và công lao của những bậc tổ tiên trên những vùng đất mà họ đang sinh sống.

Tài liệu tham khảo

1. Caroline, Mc Causland (2004), *Briefing Paper on the Health Situation of Indigenous people Ratanakiri Province, Cambodia*, Economic and Social Council Permanent Forum on Indigenous Issues Third Session.
2. Guillou, Anne Yvonne (2012), “An Alternative Memory of the Khmer Rouge Genocide: The Dead of the Mass Grave and the Land Guardian Spirite (Neak Ta)”, *South East Asia Research* (SOSS, London), Vol.20, Issue 2.
3. Kleger, Heinz (2004), *The Theory of Multiculturalism and Cultural Diversity in Cambodia - Final Draft*, Germany: University of Potsdam.
4. Mu, Sochua; Wilkstrom, Cecilia (2012), *Land Grabs in Cambodia*, The New York Times.
5. Paul, Michael Tylor (2006), “Ethnic Minorities and Indigenous People of Cambodia”, *Cambodia: Forest Concession Management and Control Pilot Project*, Credit No.3365-KH and Trust Fund, pp.129-146.
6. Sang Sết (2012), *Tuyển tập truyện Ream Kê dân tộc Khmer Nam Bộ*, Nxb. Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
7. Sau, Sisovanna (2013), “The Cambodia Development Triangle Area”, *Five Triangle in the Greater Mekong Subregion*, edited by Masami Ishida, BRC Resaerch no 11, Bangkok Research Center.
8. Tổng cục Thống kê (2020), *Kết quả toàn bộ Tổng điều tra dân số và nhà ở năm 2019*, Nxb. Thống kê, Hà Nội.
9. Phan Anh Tú (2016), *Điều khắc thần Vishnu và Shiva trong văn hóa Đông Nam Á*, Nxb. Đại học Quốc gia Thành phố Hồ Chí Minh, Thành phố Hồ Chí Minh.